

אייל מירון

על רופאיה הראשונים של ארץ-ישראל

נסים לוי ויעל לוי, רופאיה של ארץ-ישראל 1948-1979, מהדורה מעודכנת ומורחבת ליובל המאה להסתדרות הרפואית בישראל 1912-2012, זיכרון-יעקב: איתי בחור, 2012, 432 עמ'

בדור האחרון זכה מחקר תולדות הרפואה בארץ-ישראל בעת המודרנית ליובל נאה של חיבורים וספרים, הדנים בהיבטים שונים של הנושא. בין הספרים הללו יצוינו למשל ספרו של נסים לוי על הרפואה בארץ-ישראל בשנים 1948-1979, ספרם של שמואל ניסן ואיתי בחור על בית החולים 'מריאנשטיפט' ומייסדו ד"ר מקס

סנדרצקי ומחקרה של נירה ברטל על מקצועות הסייעוד בארץ-ישראל.¹ תרומה מיוחדת לעניין זה העלתה הוצאת 'איתי בחור', שהוציאה לאור בשנים האחרונות לא פחות משבעה ספרים העוסקים בתולדות הרפואה המודרנית. אמנם לא כל הספרים הללו מחקריים באופיים (אחדים הם אלכומי תמונות, שחשיבותם בעיקר בתיעוד החזותי), אך אין חולק על תרומתם לקידום הידע והמודעות לתחום מחקר זה.

הספר שלפנינו יצא אף הוא לאור בהוצאת 'איתי בחור'. אמנם אין זה ספר שכתבו היסטוריונים מקצועיים, מומחים בתולדות המדעים, אשר הוכשרו בניתוח טקסטואלי ובמתודולוגיית החקר ההיסטורי: על פי הכשרתם הכותבים נסים לוי ויעל לוי מומחים במקצועות הרפואיים, ואולם שמו של נסים לוי, שהוא פרופסור לרפואה, מוכר לכל המתעניין בתחום, שכן הוא עוסק זה שנים בתולדות הרפואה ואף פרסם חיבורים שתרומתם גדולה. חיבורו החשוב והמוכר מכול הוא הספר 'פרקים בתולדות הרפואה בארץ-ישראל 1948-1979'.

בספר שלפנינו שני חלקים: החלק הראשון הוא סדרת מבואות קצרים לנושאים שונים, והחלק השני, שהוא עיקר הספר, כולל אלפי ביוגרפיות קצרות של רופאים שפעלו בארץ-ישראל מראשית המאה התשע-עשרה ועד הקמת המדינה.

המבואות נחלקים לשתי קבוצות. האחת עוסקת בהבהרת מתודולוגיית המחקר ובהנהגת מושגים (בעיקר לא רפואיים), ראשי תיבות וכיוצא באלה המופיעים בחלק הביוגרפי. הקבוצה השנייה

1 נ' לוי, פרקים בתולדות הרפואה בארץ-ישראל 1948-1979, תל-אביב 1988; ש' ניסן וא' בחור, ד"ר מקס סנדרצקי ובית החולים לילדים 'מרינשטיפט' ירושלים, זיכרון-יעקב 2011; נ' ברטל, המלה וידע: פרקים בתולדות הסייעוד בארץ ישראל 1918-1948, ירושלים תשס"ה.

לספר בהיבט הסוציולוגי של הרפואה בארץ, בעוד ההיבט התאורטי והטכנולוגי של מדע הרפואה נעדר כאן, למעט התייחסויות מעטות ולא שיטתיות פה ושם. הקוראים יחושו היטב בחיסרון זה כאשר יעיינו בחלק הביוגרפי של הספר וילמדו על אודות רופא שהיה מחלוצי תחום רפואי זה או אחר. חלוציות מעין זו בדרך כלל התאפשרה על ידי התפתחויות מדעיות וטכנולוגיות או לוותה בהתפתחויות כאלה. יש לזכור כי הספר עוסק בתקופה ארוכה מאוד, ולפחות בחלקה השני היו מהפכות אדירות בתחום מדע הרפואה, אך אין להן ביטוי כאן. מבין מהפכות אלה אזכיר למשל את התרחבות השימוש במיקרוסקופ ככלי עזר לקידום התאוריה המדעית, הטמעת התאוריה החיידקית בשלהי המאה התשע-עשרה, התפתחות האבחון בעזרת מסכת (סטטוסקופ), קרני X ואמצעים אחרים, פיתוח חיסונים, פיתוח דרכי טיפול תרופתיות ולא-פולשניות חדשות במאה העשרים, התפתחות הטכניקות הכירורגיות, ההכרה בזיהומים כגורמי תמותה מרכזיים בחדרי הניתוח, השימוש באלחוש ועוד. על אלה יש להוסיף כמובן את השינוי הקונצפטואלי העמוק שבהפיכתו של מדע הנפש מאחד ממדורי הפילוסופיה לתחום רפואי לכל דבר, שחלים עליו כללי מחקר קליניים, והמעבר טיפול תרופתי. בקשר לחידושים אלה כדאי היה אף לדון בשאלה כפולה: באיזה היקף קיבלו אותם רופאים בני הארץ או רופאים שעלו לארץ בתקופות שונות? ומהו פרק הזמן שנדרש להטמעת חידושים אלה בפרקטיקה הרפואית המקומית? מבוא שיטתי בן עמודים אחדים על עניינים אלה היה מועיל מאוד לפרישת הרקע ההיסטורי ואולי אף מתווה כיווני מחקר עתידיים. בפרק הדין ברופאים היהודים בגרמניה לפני התקופה הנאצית ובמהלכה מוקדש עמוד שלם ללוח זמנים מפורט וגדוש המציג את האירועים הקשורים בעליית הנאציזם מינואר 1933 ועד יום

היא סיכומים קצרים אך מועילים בנושאים כגון דמותו של הרופא העברי הראשון ומקימו של בית החולים היהודי הראשון, ד"ר שמעון פרנקל; מספרם והתפלגותם של רופאי הארץ לפי התמחותם; האוניברסיטאות בחוץ לארץ שבהן רכשו הרופאים הללו את השכלתם; מעמד הנשים ברפואה המודרנית בארץ.

פה ושם ניתן להצביע על מבוא שדומה שאינו חיוני. אדגים זאת במבוא העוסק בשאלה אם עלייתם של רופאים ממרכז אירופה בתקופת הנאצים נבעה ממניעים ציוניים או שמא היו בפשטות פליטים שברחו ממולדתם (עמ' 38). מעבר לשאלה עד כמה חיוני בספר מסוג זה להתעמק בסוגיה ולנסות ולקטלג את הרופאים כמי שעלו מסיבות ציוניות או מסיבות אחרות, דומה שבתנאי הידע הנוכחי אין בסיס מספיק להכריע בכל מקרה ומקרה. המחברים עצמם עומדים על הבעייתיות שבעניין – הן בשל היעדר מידע והן משום שקיימת מגמת אידאליזציה בקרב בני הדור השני והשלישי של אותם רופאים, שהם אחד ממקורות המידע בספר. דומה שנכון יותר היה להשעות את השיפוט בעניין, שכן על מנת לספק הערכה מאוזנת בשאלה זו יש להמתין לביוגרפיה מלאה של כל רופא שדנים בו, ומן הסתם למרבית הרופאים לעולם לא ייכתב ביוגרפיה כזאת. לעומת זאת המחברים נדחקים לפתח מערכת קריטריונים – תנאים מספיקים, בלשון הלוגיקנים – להענקת התואר ציוני. במבט ביקורתי ניתן לפקפק בתקפותם של חלק מהסעיפים במערכת זו. לדוגמה האם די בכך שרופא בא מבית ציוני, או היה פעיל בנערותו בארגון ספורט ציוני, על מנת להסיק שעלה ארצה בבגרותו ממניע ציוני, כפי שמציעים המחברים? דומה שטוב היה לו הושמט פרק זה.

חיסרון משמעותי מעט יותר מצוי לדעתי בעובדה שהמחברים בחרו להתמקד במבואות

בארץ, בעוד לרופאים חשובים לא פחות ואולי יותר נכתבו ביוגרפיות קצרות, בשל היעדר מידע. המחברים התלכטו כיצד לנהוג במקרים כאלו ובחרו להביא את מירב המידע על אודות כל רופא, ללא קשר למידת מרכזיותו או חשיבותו, ולהימנע מקיצוץ במידע בניסיון ליצור באופן מלאכותי מראית עין של איזון. נראה לי כי זו החלטה נכונה, מה גם שיש להביא בחשבון שהמשך המחקר בעתיד עשוי לאזן מעט את התמונה.

מבנה הערכים שיטתי במידת האפשר (שכן לא כל סוגי המידע זמינים בכל ערך), והם כוללים את שמו של הרופא, תעתיק השם באנגלית (בשמות ערביים שהמקור שלהם לועזי תועתק השם מן האנגלית בחזרה לערבית באותיות עבריות), תאריכי לידה ופטירה וכמובן מספר הרישיון. נוסף על כך כולל הערך פרטים על התמחותו של הרופא ואת קורות חייו הפרטיים והמקצועיים. בשולי כל ערך מפורטים המקורות שעליהם הוא מבוסס, וכך יכולים קוראים ביקורתיים לגשת למקורות הראשוניים ולבדקם. בבדיקה של מספר ערכים באופן אקראי לא מצאתי שגיאות משמעותיות או חסרים הפוגמים בערך. הקוראים יכולים להתרשם מעושר המקורות, מהצלבתם ומן הגישה הביקורתית והזהירה של המחברים, המתחייבת במיוחד כאשר מקורות שונים אינם עולים בקנה אחד.

בחלק מן הערכים העניקו המחברים כותרת לטקסט. במקרים רבים כותרת זו מתבקשת ומאפיינת במשפט אחד את ייחודו של האדם שבו מדובר. לדוגמה בערך המוקדש לפרופ' אמיל אדלר הכותרת היא 'מייסד הרפואה השיקומית בארץ'; בערך המוקדש לר"ר זאהי אברהים חדאד הכותרת מציינת כי היה 'נשיא הסתדרות הרופאים הערביים בארץ ישראל'; ובערך המוקדש לפרופ' צבי נוימן הכותרת מציינת כי היה 'בין מניחי היסודות של הכירורגיה הפלסטית בישראל'. במרבית

הניצחון על גרמניה במאי 1945. רק כשליש מן האירועים הנזכרים כאן קשורים ישירות לנושא הדיון, ומרבית התאריכים בטבלה מציינים אירועים שניתן היה להשמיטם (שרפת ספרים ברחבי גרמניה, חתימת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, הניצחון הסובייטי בסטלינגרד וכו'). עדיף היה לסקור במשפטים אחדים את מהלך האירועים ולציין באופן בולט ובצירוף תאריכים את האירועים הנוגעים לנושא הספר.

עיקר הספר הוא החלק הביוגרפי, המעניק לחיבור את כותרתו. במשך קרוב לעשור עמלו המחברים לאסוף חומרים לבניית מסד נתונים בן 4,100 ערכים. המחקר מרשים בהיקפו ובאיכותו. המחברים שאבו ממקורות מידע גלויים וסמויים: ביוגרפיות, תיעוד עיתונאי מן התקופה הנדונה, רשימות נפטרים, לקסיקונים ואנציקלופדיות, רשימות בוגרי אוניברסיטאות ועוד, והסתייעו במידענים ובתחקירנים בהתנדבות. רשימת הערכים איננה ממצה, אך המחברים מעריכים כי הצליחו לעלות על עקבותיהם של כ-95 אחוז מן הרופאים בארץ בתקופה הנדונה. הם עוסקים לא רק ברופאים יהודים, כי אם גם ברופאים נוצרים ומוסלמים רבים שפעלו בארץ. עם זאת עיון בספר מלמד כי המידע על אודות הרופאים היהודים עשיר יותר. הדבר הוא במידה מסוימת פועל יוצא של ריבוי המידע והתיעוד בצד היהודי, אך ניתן לשער שגרמה לכך גם הנגישות הפחותה של צמד המחברים למסמכים ולמידענים בשפה הערבית. יש לקוות כי בהמשכו של מחקר זה (אולי על ידי חוקרים אחרים) יועשרו הביוגרפיות גם מבחינה זו.

באופן הצגת הביוגרפיות קיימת בעיה מובנית: בחלק מן המקרים שרדו מקורות רבים על אודות חייו ופועלו של רופא מסוים, והם מאפשרים לשחזר את קורותיו באופן מפורט ביותר, לעתים ללא התאמה למידת חשיבותו בתולדות הרפואה

את המקורות הארכיוניים, ויש לשער שמידע רב ממתין גם אצל בני משפחות הרופאים, באלבומי תמונות, בספרי זיכרונות משפחתיים, ביומנים ובעדויות בעל־פה שהמחברים לא הצליחו להגיע אליהם. ככל שהדברים אמורים ברופאים ערבים, יש להניח שהסתייעות בהיסטוריונים המתמחים בתרבות הערבית (המוסלמית והנוצרית) בתקופה הנדונה ובמידענים שניתן להגיע אליהם דרך פרסומים בעיתונות היומית בערבית, תעלה מקורות מידע נוספים. אין ספק שיידרש בשנים הבאות מאמץ מחקרי על מנת לעדכן חיבור זה ולהרחיבו. אך האם הקוראים והחוקרים יכולים לצפות למהדרות חדשות ומעודכנות של הספר? קשה להאמין. המחברים, שאנו מאחלים להם אריכות ימים ופעילות פורייה, כבר אינם צעירים, ומן הבחינה הכלכלית ספרים מסוג זה אינם רבי מכר, והפקתם אינה זולה. מי ערב לנו כי יהיה מי שימשיך את המפעל או ידאג להוציא את המידע לאור? דומה כי בנסיבות אלה מתבקש להמיר את המידע הכלול בספר לתבנית דיגיטלית ולהעלותו לאתר ייעודי במרשתת, דבר שיאפשר לעדכנו בקביעות. העלויות הכרוכות בכך, עיצוב האתר, תחזוקתו הטכנית, הקצאת עוזרי מחקר שימשיכו באיסוף החומר ובהעלאתו למרשתת – כל אלה יצריכו מן הסתם חסות אקדמית וכלכלית של מוסד העוסק בתולדות ארץ־ישראל או בתולדות הרפואה, ויש לקוות כי ימצא מוסד כזה שיענה לאתגר.

הערכים אין כותרות כאלה, ובצדק רב, אך בערכים לא מעטים מופיעה כותרת מסוג שונה: לדוגמה בערך המוקדש לר"ר אלחנן פרידלנדר נכתב בכותרת: 'הוא מצויין ומראה נפלאות [כמנתח]'; והכותרת של הערך המוקדש לאברהם בר פרומקין היא 'רופא בלי רישיון המעמיד עלוקות'. דומה כי הקו המנחה בניסוח כותרות אלו היה להעניק מעט צבע וציוריות לערכים. אמנם אין הן הולמות את הצפוי בכתיבה אנציקלופדית עיונית, אך דומה כי אין בהן טעם לפגם של ממש.

בראייה כוללת הפגמים בספר זה מועטים ביחס ובמהות. מפעלם של נסים לוי ויעל לוי הוא מיזם מעורר השתאות, ומגיעה לצמד המחברים הכרת טובה מצד כל החוקרים והמתעניינים בתחום, על עבודתם הקשה והדקדקנית. חשיבותו של מפעל תיעודי זה נעוצה בין השאר בהצלחתם של המחברים להציל, אולי ברגע האחרון, פיסות מידע וזיכרונות מפי בני הדור השני והשלישי שהכירו את נושאי המחקר, ושעדיין חיים עמנו. הספר הוא מסד נתונים בלתי רגיל, חומר גלם למחקרים עתידיים ובסיס התייחסות לחוקרים. זהו ספר שיש לייחד לו מקום של כבוד על מדף הספרים של חוקרי ארץ־ישראל, של חוקרי תולדות הרפואה ושל המתעניינים בתחומים אלה. הספר המוגמר מציג בעיה בלתי פתורה. בצורתו הנוכחית הוא משקף את פרות מחקרם של נסים לוי ויעל לוי בנקודת זמן נתונה, אך המפעל לא הסתיים. המחברים עצמם מעידים כי לא מיצו